

ІНТЕГРАЦІЯ МІГРАНТІВ У ЄВРОПЕЙСЬКІ СУСПІЛЬСТВА: ІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Хом'як А.,

аспірант кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ця стаття присвячена інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Досі немає єдиної теорії інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Однак у європейській традиції досліджень міграції використовується концепція інтеграції. Теоретичною основою дослідження є виміри інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство Хекмена: культурна інтеграція, структурна інтеграція, інтерактивна інтеграція, інтеграційна ідентифікація.

Зазначається, що інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство – це процес прийняття мігрантів у суспільство, при цьому вимоги до прийняття суспільством приймаючої країни можуть суттєво змінюватися залежно від країни. Таким чином, інтеграційна політика країн Європи є важливим фактором, що впливає на цей процес. Однак цей процес не є однобічним. Так, мігранти також взаємодіють із приймаючим суспільством та здійснюють вплив на нього.

Автор розмежує поняття міграційної політики та інтеграційної політики щодо мігрантів у приймаючому суспільстві. Зокрема, у статті акцент робиться саме на інтеграційній політиці європейських країн. Основні тенденції європейської інтеграційної політики аналізуються на основі Індексу інтеграційної політики (MIPEX). Дані про інтеграційну політику порівнюються з громадською думкою європейського населення. Свідчать про зростання вдосконалення інтеграції мігрантів до європейських суспільств.

Європейське соціальне дослідження (ESS) також демонструє диференціацію європейських країн за рівнем сприйняття мігрантів у трьох сферах суспільного життя. У статті висвітлено основні теорії, що пояснюють зв'язок інтеграційної політики мігрантів та сприйняття мігрантів у приймаючому суспільстві.

Ключові слова: інтеграція, інтеграція мігрантів, Індекс інтеграційної політики, міграційна політика, ESS.

Вступ. Кінцевим етапом міграції є пристосування до приймаючого суспільства, яке здебільшого відмінне від суспільства вибуття мігранта¹ в економічному, культурному та політичному аспектах. У разі успішного пристосування іммігранта в приймаюче суспільство він стає повноправним громадянином держави, а також носієм цінностей та норм. Проте ця інтеграція залежить не лише від мігранта, а і від багатьох інших факторів, таких як країна вибуття, інтеграційна політика приймаючого суспільства, ціннісно-нормативної моделі цього суспільства і не в останню чергу від громадської думки в суспільстві щодо перебування мігрантів. Отже, у сучасному світі та у Європі зокрема актуалізується питання інтеграції мігрантів, що пов'язано зі збільшенням міграційних потоків як із країн Східної Європи, так і Близького Сходу, так і глобалізацією ринку праці. Проте серед дослідників та політиків немає узгодженості щодо розуміння поняття «інтеграція», яке розуміється по-різному залежно від країни, а також способів та агентності мігрантів у приймаючому суспільстві. Так, важливим є питання щодо взаємозв'язку політики щодо мігрантів та громадської думки. Ці та інші питання актуалізують тематику цього дослідження, оскільки українське суспільство тісно втягнуте в міжнародні ринки праці та європейські міграційні потоки.

Мета цієї розвідки – розкрити сутність інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство та інтеграційної політики щодо них.

Задля досягнення мети було поставлено низку завдань:

- описати сутність концепту «інтеграція мігрантів»;
- проаналізувати основні індикатори інтеграції мігрантів у приймаючих суспільствах;

¹ У цьому дослідженні терміни «мігрант» та «іммігрант» використовуються як взаємодоповнюючі поняття. Оскільки згідно з МОМ іммігрантом є особа, що перебуває в країні більше року. Проте якщо іммігрант розглядається з точки зору країни перебування, а емігрант з точки зору країни вибуття, тоді в будь-якому разі ця особа є мігрантом [16]. До того ж інтеграція стосується і короткострокових мігрантів.

- розкрити основні показники політики держав ЄС щодо мігрантів третіх країн;
- простежити динаміку змін інтеграційних політик країн ЄС;
- порівняти ставлення населення Європи до мігрантів та інтеграційну політику.

Інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство

На пострадянському просторі серед дослідників міграцій популярності набула концепція трьох стадій міграційного процесу за Рибаківським, яка полягає в тому, що міграційний процес є завершеним у разі здійснення трьох послідовних стадій:

- вихідної, або підготовчої стадії, що являє процес формування територіальної рухливості населення;
- основної стадії, або власне переселення населення, міграційних потоків;
- заключної, або завершальної стадії, яка виступає як «приживлюваність» мігрантів на новому місці [18].

У цьому дослідженні буде приділена увага саме останній, третій стадії міграційного процесу. Однак ця остання стадія, визначена Рибаківським як «приживлюваність», має різні назви та концепції. Проте більшість українських та російських дослідників об'єднують ці концепції в поняття «адаптація», що не є характерним для західних авторів [14]. Досі немає єдиної теорії інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Водночас один і той самий процес називають різними термінами, що свідчить про те, що немає спільного розуміння цього процесу. Таким чином, розрізняють терміни «адаптація», «асиміляція», «акультурація» та «інтеграція» [19]. Також невизначеність у застосуванні термінології пов'язана як з мовною традицією, так і з особливістю міграційних потоків [12]. Так, у США переважають дискусії щодо сегментованої асиміляції [6] та нової теорії асиміляції. На противагу цій дихотомії у європейському контексті використовується концепція інтеграції, яка несе в собі «ідеал однорідності культур» [12].

Під поняттям «інтеграція» розуміють «процеси зближення, з'єднання, об'єднання в одне ціле різних суспільних елементів, а також певний стан соціальної системи, досягнутий у результаті розгортання зазначених процесів» [15, с. 16]. Інтеграція забезпечує рівновагу системи. Проте цей процес відбувається на декількох рівнях.

Першим у соціологічній теорії розмежував концепт інтеграції Локвуд, розділивши його на соціальну інтеграцію та системну інтеграцію. Системна інтеграція – це форма інтеграції в систему, яка працює відносно незалежно від мотивів, цілей та відносин окремих суб'єктів, досить часто проти їхніх мотивів та інтересів. Системна інтеграція – це поєднання соціальних систем через установи та організації, через державу, правову систему, ринки, корпоративні суб'єкти чи гроші. Це здебільшого анонімна форма інтеграції. Соціальна інтеграція означає інтеграцію нових окремих суб'єктів у систему, створення взаємин між суб'єктами та їх ставлення до соціальної системи загалом. Тоді як системна інтеграція насамперед – це анонімне функціонування координаційних установ та механізмів, соціальна інтеграція стосується свідомої та мотивованої взаємодії та співпраці окремих суб'єктів та груп [11].

Концепт «інтеграція» знайшов своє застосування для дослідження пристосування іммігрантів у приймаюче суспільство. Таким чином, згідно з довідником МОМ з питань міграції, інтеграція – це «процес, у разі якого іноземних громадян приймають у суспільство в індивідуальному порядку і як групу. Конкретні вимоги до прийняття суспільством приймаючої країни можуть суттєво змінюватися залежно від країни; відповідальність за інтеграцію лежить не лише на одній конкретній групі, а швидше на декількох сторонах: на самих іммігрантах, уряді, організаціях і населенні приймаючої країни» [17, с. 13].

«Інтеграцію визначають як набір припущень, практик, політики і дискурсів, що завжди вбудовані у специфічний контекст і спрямовані на особливі групи або категорії» [9]. Тобто, на думку більшості авторів, інтеграція є цілеспрямованим процесом, який керується «згори» за допомогою міграційної політики. Проте цей процес не є одностороннім. Так, мігранти у приймаючому суспільстві не лише переймають цінності, норми, поведінкові патерни, але і «приносять» свою культуру у приймаюче суспільство, тим самим змінюють і ціннісно-нормативну структуру приймаючого суспільства.

Так, на основі робіт німецьких дослідників [14] виділяють такі виміри інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство, як:

- *культурна інтеграція* (акультурація), в рамках якої мігранти засвоюють мову і норми приймаючого суспільства;
- *структурна інтеграція*, яка передбачає включення мігрантів у систему позицій і статусів приймаючого суспільства;
- *взаємодіюча інтеграція* (interactive integration) включає в себе приватні стосунки людей та членство в первинних групах та мережах приймаючого суспільства, емпіричним показником якого є соціальний акт, дружба, партнерство, шлюби та членство у добровільних організаціях. Передумовою такого аспекту інтеграції є культурна інтеграція мігранта;

– *ідентифікаційна інтеграція* проявляється у почутті приналежності та ідентифікації з етнічними, регіональними, місцевими та/або національними групами або у складних поєднаннях [8].

Загалом, у міграційних дослідженнях є методологічний плюралізм з різних концепцій та теорій з різних галузей соціальних наук, які намагаються поєднати в одну міграційну теорію для пояснення міжнародного переміщення та інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство [7]. Проте на противагу цим намаганням дослідники вважають, що спроба розробити одну загальну теорію інтеграції іммігрантів не матиме успіху. Теорії інтеграції мають бути різними залежно від пояснень. Щодо того, що має бути пояснено: теорії структурної інтеграції, що намагаються пояснити економічну інтеграцію, наприклад, мають працювати з іншими концепціями та гіпотезами (теорії ринку праці), ніж теоріями ідентифікаційної інтеграції (теорії ідентичності). Однак ми можемо закласти деякі концептуальні основи, які можуть бути використані як аналітичний каркас для побудови таких теорій або для кращого розуміння сфери та актуальності наявних теорій.

Політика щодо мігрантів у Європі

Поширеною є гіпотеза про те, що зростання імміграції призводить до зменшення рівня добробуту у країні призначення через збільшення податкових видатків на іммігрантів, які є малозахищеними. Отже, суспільні групи відчувають загрозу зі сторони новоприбулих мігрантів. Члени групи меншин розглядаються як конкуренти за дефіцитні матеріальні ресурси. Ця конкуренція між групами та поза групами може виникати у всіх сферах життя суспільства, наприклад, на ринку праці, житловому будівництві та політиці. Проте останні дослідження спростовують цю гіпотезу на макрорівні. Дослідники на основі аналізу 16 європейських країн спростували цю гіпотезу і стверджують, що імміграція не впливає на державу загального добробуту, тому, на думку авторів, політики мають надавати пільги та вдосконалювати систему соціального захисту, що своєю чергою призведе до кращої включеності громадян у суспільство та послабить соціальну нерівність [4, с. 370].

Також інтеграція характеризується висхідним процесом, тобто в європейській традиції використання такого аналітичного концепту притаманний погляд, згідно з яким інтеграцію мігрантів у приймаюче суспільство визначає інтеграційна (міграційна) політика влади. Це проявляється, зокрема, в обмеженні в'їзду певним категоріям мігрантів залежно від їхніх професійної кваліфікації або етнічної приналежності. Остання, зокрема, стала гострою проблемою для країн Євросоюзу внаслідок міграційної кризи. Також до такого роду заходів можна віднести сприяння розвитку етнічних традицій у державі прийняття. Однією особливістю міграційної політики ЄС є її направленість на легальну міграцію та на легалізацію тих чи інших груп міграції. Водночас, на думку дослідників, «нелегальні мігранти можуть підірвати приписану їм «незаконність» не лише шляхом активної участі в соціально-економічному житті або вимагання прав, але і шляхом побудови міжособистісних зв'язків та мереж солідарності [13, с. 319]. Що є проявом агентності, на думку цих дослідників.

Це призводить до того, що ті, на кого спрямовані інтеграційні заходи, позбавлені свого роду агентності, що проявляється у не в змозі впливати на способи взаємодії з приймаючим суспільством та обмеженні політичної та економічної свободи для мігрантів. Так, наприклад, країни Європи та світу диференціюються за ступенем доступу мігрантів до ринків праці, політичних організацій.

Індикатори інтеграційної політики мігрантів у приймаюче суспільство.

Тері Гівенс та Адам Людтке звертають увагу на необхідність розмежовувати імміграційну та інтеграційну політику приймаючих держав, оскільки вони в своїй основі мають різну логіку. Для прикладу, політики як лівого, так і правого крила заявляли про наміри припинити нову імміграцію для сприяння соціальній інтеграції іноземців, що вже проживають у державі. Так, політику щодо мігрантів поділяють на дві категорії:

1. Імміграційний контроль: 1) нелегальна імміграція; 2) політичний притулок/біженці; 3) зв'язання сім'ї та 4) легальна трудова імміграція/ візи.

2. Інтеграція іммігрантів: 1) громадянство та 2) анти дискримінація [5].

Оскільки предметом нашого аналізу є інтеграція мігрантів Європи, яка своєю чергою більшою мірою залежить від політичних рішень країн ЄС, найбільш релевантним показником для диференціації інтеграції мігрантів у країнах ЄС виступатиме саме інтеграційна політика та громадська думка населення країн ЄС щодо іммігрантів.

Необхідність впровадження релевантних моделей інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство актуалізувала численні емпіричні дослідження в цій галузі. Виникають численні порівняльні дослідження в галузі міграційної політики та соціальної інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Актуальність побудови релевантних індикаторів оцінки інтеграційних політик була підтверджена на рівні міністрів ЄС, відповідальним за питання, пов'язані з міграцією, які підписали Сарагоську Декларацію із закликом до Європейської Комісії провести пілотне дослідження щодо визначення загальних індикаторів інтеграції, а також зібрати дані, необхідні для розробки таких індикаторів.

Останніми роками збільшується кількість різноманітних індексів та досліджень для порівнянь міграційних та інтеграційних політик країн ЄС. Це, безумовно, позитивне явище, оскільки дає змогу чітко порівняти як рівень політики, так і рівень інтеграції мігрантів різних країн та вносити зміни в них відповідно до показників, проте відмінність у розумінні концепту міграційна політика та інтеграція зумовлює неоднозначність у вимірюванні цих процесів [1].

Показником, що вимірює інтеграційну політику мігрантів у приймаюче суспільство, є Індекс політики інтеграції мігрантів, або MIPEX. Він вимірює і порівнює міграційну політику всіх держав-членів ЄС, Австралії, Канади, Ісландії, Японії, Південної Кореї, Нової Зеландії, Норвегії, Швейцарії, Туреччини та США. Загальний індекс формується із 167 показників, які згруповані за восьми напрямками політики, такими як *мобільність ринку праці, політична участь, доступ до громадянства, возз'єднання сім'ї, здоров'я, постійне проживання, антидискримінація, освіта*. Перший MIPEX був опублікований у 2004 році, а версія 2015 року є четвертим раундом індексу. Показники індексу вимірюються за допомогою експертного формалізованого опитування та аналізу документів. Незважаючи на те, що цей показник був розроблений для країн Європейського Союзу та країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку, він був адаптований і для інших країн, таких як Молдова та Казахстан. Це свідчить про методологічну досконалість його та застосовність до пострадянських країн. Індекс міграційної політики вимірюється у 100-бальній шкалі. Де 0 – це повна закритість суспільства для мігрантів, а 100 – це рівні права як для мігрантів, так і для жителів країн та користування всіма благами соціальної держави для мігрантів.

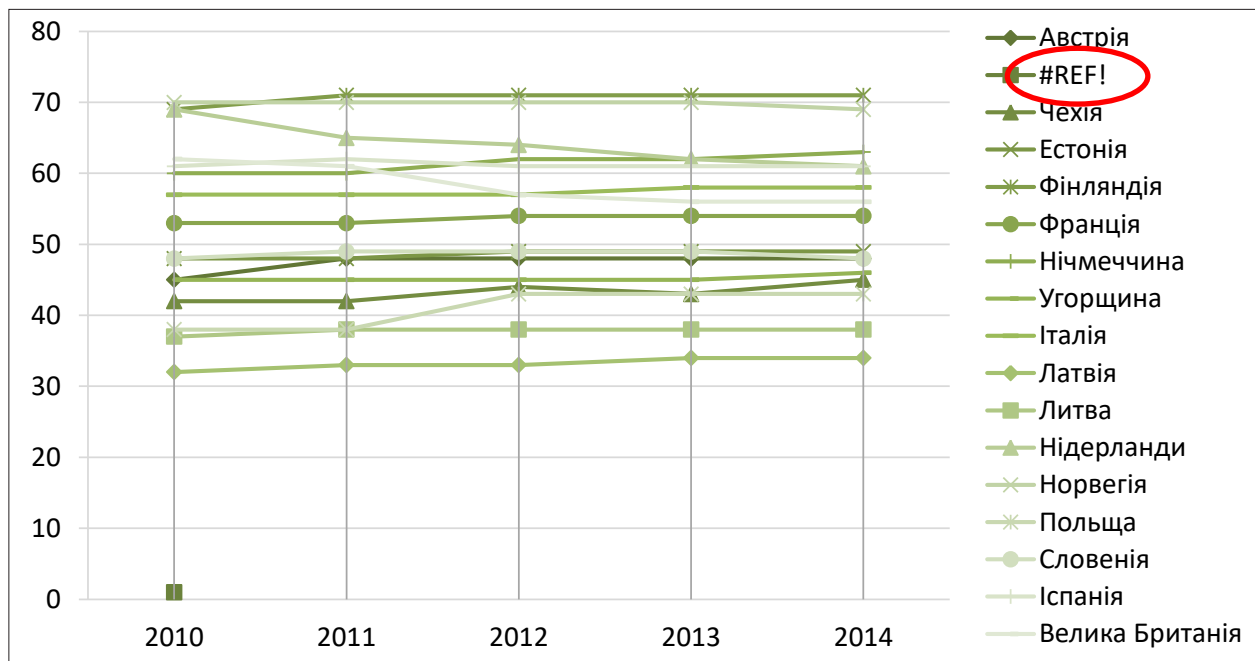

Рис. 1. Динаміка індексу інтеграції MIPEX (в легенде вторая страна???)

На графіку 1 зображено динаміку показників політики інтеграції мігрантів. Так, згідно з даними політика більшості країн Європи є незмінною щодо інтеграції мігрантів у свої суспільства протягом п'яти років. Попри значні значення індексу серед цих країн, спостерігається певна диференціація. Так, найвищі індекси політики інтеграції мігрантів притаманні північним країнам, таким як Норвегія, Фінляндія, який дорівнює 70 балів, трохи нижчий у Нідерландах – на рівні 61 бала. Слід зазначити, що для цих країн притаманні високий рівень довіри до людей загалом, що цілком можливо відображається на політиці інтеграції іноземних громадян у цих країнах.

Для Великої Британії та Нідерландів притаманне зниження рівня індексу інтеграційної політики. У першій з цих країн пов'язане з обмеженням отримання громадянства та возз'єднання сімей, що характерно і для Нідерландів. Також Велика Британія припиняє інтеграційні заходи на ринку праці, тоді як більшість країн Північної Європи їх розширюють.

Для країн Центральної Європи характерні значення MIPEX вищі за середні. На тлі цих країн виділяються Польща, Чехія та Угорщина, значення індексу яких протягом спостережуваного періоду дорівнює 40. Зокрема, це можна пояснити радянським минулим цих країн і відносно нетривалим перебуванням їх у європейських міжнародних організаціях, членство в яких зобов'язує привести свої нормативні акти до стандартів цих організацій. Так, до прикладу, Польща була останньою країною

Європи, що прийняла закон про рівноправність, створивши сильні механізми забезпечення виконання політики антидискримінації.

Згідно з даними MIPEX, інтеграційна політика Чехії в період з 2010 по 2014 роки поліпшилась на три пункти. Так, влада відкрила основні політичні свободи, спеціальні місцеві консультативні органи та потенційні канали фінансування іммігрантських асоціацій, водночас розширилась підтримка в освіті для учнів, що не є членами ЄС та з мінімальним знанням чеської мови. Водночас влада Чехії обмежує мобільність на ринку праці для іноземців, обмежуючи доступ до торгових ліцензій для новачків, що бажають відкрити власний бізнес.

Таблиця 1

Середня оцінка впливу іммігрантів на життя населення європейських країн за 11-бальною шкалою (за даними ESS8, 2016 рік)²

Країни	MIPEX (2014) ³	Імміграція добре або погано для економіки країни	Культура країни постраждає або збагатиться завдяки іммігрантам	Іммігранти роблять країну кращою або гіршою для життя
Австрія	48	5,33	4,84	4,38
Бельгія	67	5,3	6,06	5,25
Болгарія	42	4,13	4,04	3,91
Швейцарія	49	6,18	6,25	5,64
Кіпр	35	4,12	4,33	4,39
Чехія	45	4,31	3,67	3,72
Німеччина	61	6,13	6,02	5,35
Естонія	46	4,85	5,13	4,43
Фінляндія	69	5,72	6,98	5,63
Франція	54	5,09	5,59	5,08
Велика Британія	56	5,96	5,98	5,78
Угорщина	46	3,6	3,88	3,94
Італія	58	4,67	4,74	4,12
Нідерланди	61	5,55	6,29	5,68
Норвегія	69	5,86	6,32	5,93
Польща	43	5,67	5,65	5,63
Сербія	–	3,93	4,68	4,55
Словенія	44	4,46	4,69	4,38

За даними Європейського соціального дослідження щодо оцінки впливу мігрантів на культуру країни, ринок праці та життя в цілому, за 11-бальною шкалою респонденти оцінюють вплив мігрантів на різні сфери суспільства. Цікавою тенденцією є те, що статистично значущою є відмінність оцінок щодо впливу іммігрантів на культуру та ринок праці. Так, населення європейських країн більш позитивно сприймає вплив іммігрантів на культуру суспільств, аніж на економіку чи на життя в цілому. Варто зауважити, що оцінка впливу іммігрантів на життя у суспільстві статистично більша у 2018 році порівняно з 2016 роком⁴. Це може свідчити про покращення інтеграційної політики країн Європи, яка своєю чергою здійснює вплив на формування громадської думки щодо цього питання [3].

Громадська думка щодо інтеграції мігрантів у суспільство є проявом як власного досвіду взаємодії респондента з тією чи іншою групою мігрантів, так і колективним (стереотипним) уявленням щодо групи мігрантів.

Водночас цікавою є картина щодо ставлення населення Європи до мігрантів такої ж раси та етнічності. Також населення Німеччини, Франції більш позитивно ставиться до іммігрантів, що зумовлено великим відсотком етнічних груп у цих країнах і значною кількістю трудових мігрантів з країн Східної Європи. Найменш толерантно до іммігрантів ставиться населення Чехії. Відповідно, країни постсоціалістичного табору у разі низького значення індексу інтеграційної політики найменш позитивно ставляться до мігрантів з інших країн.

² www.europeansocialsurvey.org/

³ <http://www.mipex.eu/slovenia>

⁴ За розрахунками автора на основі 8-ї та 6-ї хвилі Європейського соціального дослідження

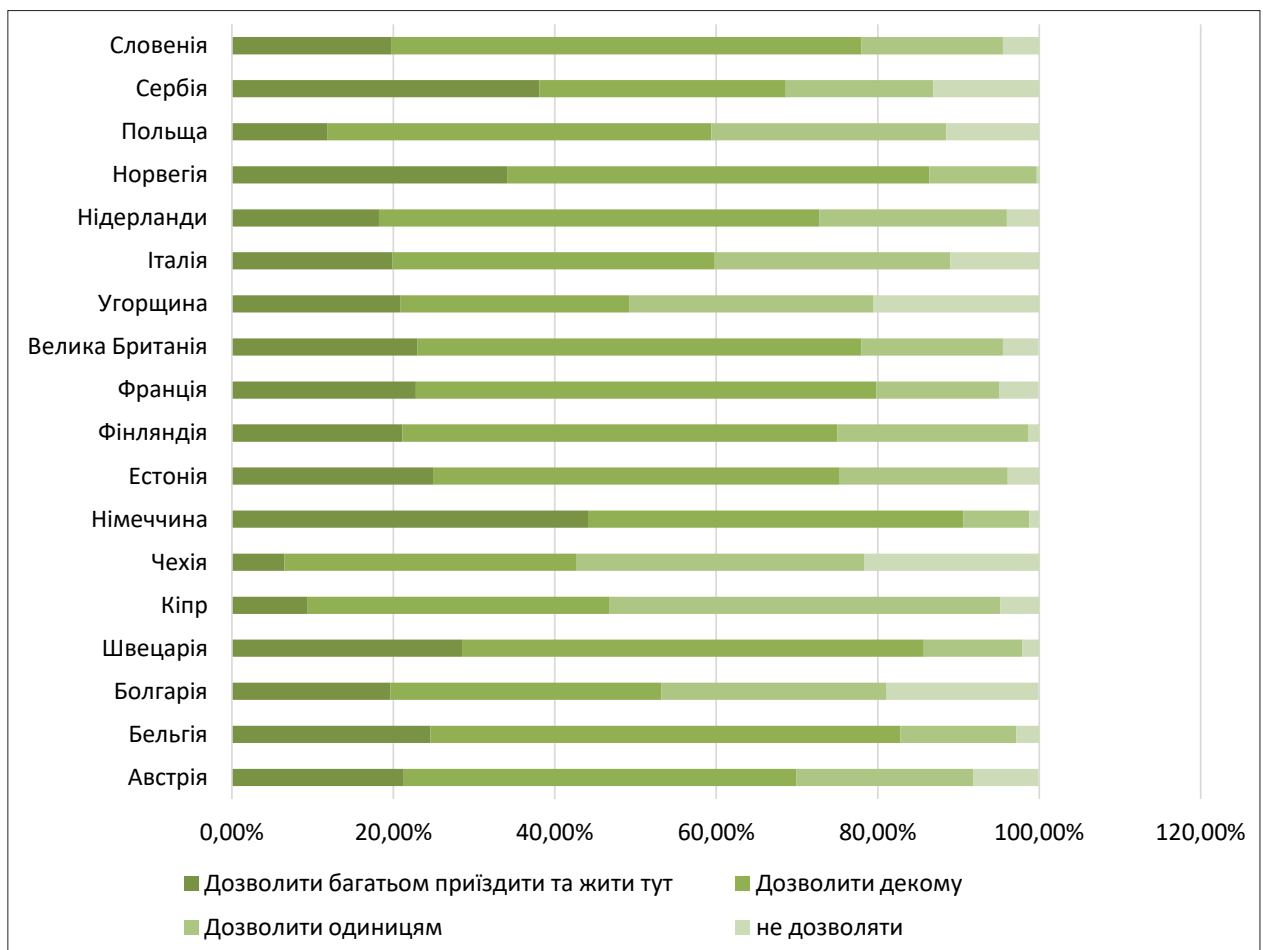

Рис. 2. Ставлення населення Європи до іммігрантів тієї раси та етнічності що і основна, % (за даними ESS9, 2018 рік)

Отже, можна стверджувати про узгодженість громадської думки про мігрантів у європейських суспільствах та інтеграційної політики. Тобто середнім значенням індексу інтеграційної політики країн Європи відповідає середнє значення оцінок впливу мігрантів на приймаюче суспільство населенням країни.

Одним із ключових питань залишається взаємозв'язок між громадською думкою та інтеграційною політикою щодо мігрантів у приймаючі суспільства: громадська думка впливає на інтеграційну політику чи навпаки.

Різні автори стверджують, що інтеграційна політика, що реалізується в країні, хоч і є багатоаспектною та складною, проте пов'язана з громадською думкою, яка поширюється серед населення. Цей зв'язок між політикою та суспільними поглядами був проаналізований з різних теоретичних поглядів, які роблять протилежні припущення щодо причинності відносин:

- теорія зворотного зв'язку щодо політики (policy feedback theory) [3] припускає, що політика є визначальним фактором суспільної думки, а не наслідком її;
- теорія чутливої політики (the policy responsiveness theory), основною гіпотезою якої є зумовленість інтеграційної політики від громадської думки.

Проте наявні натеper емпіричні докази не дають прямої відповіді на питання, який із цих механізмів стоїть за взаємозв'язком між політикою та загрозою. Деякі вчені визначають зв'язок між інтеграційною політикою та загрозою як діалектичну, при цьому ефекти йдуть в обох напрямках [10].

Отже, можна стверджувати, що взаємозв'язок між інтеграційною політикою та громадською думкою щодо прийняття іммігрантів у суспільство можна розглядати як коло політичної думки, що включає як зворотний зв'язок щодо політики, так і механізми реагування на політику [2].

Висновки. Інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство є неоднозначним аналітичним концептом, що має різні тлумачення, що своєю чергою залежить від суспільства, до якого він застосовується, та від часових рамок його використання. Так, згідно з європейською традицією інтеграція

мігрантів поєднує як системну, так і соціальну інтеграцію. Водночас інтеграція мігрантів «керується» інтеграційною політикою країни перебування. Таким чином, вивчення інтеграції мігрантів у європейське суспільство та порівняльний аспект найкраще здійснювати через показники інтеграційної політики.

Інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство є важливим аспектом політики щодо міграції у Європі. Остання, зокрема, включає в себе міграційну політику та інтеграційну політику, яка здійснюється на рівні громад, проте створюється національними урядами та контролюється міждержавними об'єднаннями.

Водночас громадська думка щодо інтеграції мігрантів у європейське суспільство узгоджується з інтеграційною політикою цих суспільств. Проте встановлення причинно-наслідкового зв'язку між ними потребує подальших досліджень.

Khomiak A. Integration of migrants in European societies: integration policy and public opinion

This paper focuses on the integration of migrants into the host society. There is still no unified theory of integration of migrants into the host society. However, the European tradition of migration research uses the concept of integration. The theoretical basis of the study is the dimensions of integration of migrants into the host society by Heckmann: cultural integration, structural integration, interactive integration, identification integration.

It is noted that the integration of migrants into the host society is a process of accepting migrants into the society, with the requirements for acceptance by the host country by society can vary significantly depending on the country. Thus, the integration policy of European countries is an important factor influencing this process. However, this process is not one-sided. Migrants also interact with and influence the host society.

The author distinguishes between migration policy and integration policy regarding migrants in the host society. In particular, the article focuses on the integration policies of European countries. The main trends of European integration policies are analyzed on the basis of the Integration Policy Index. The data on integration policy are compared with the public opinion of the European population. Evidence of increasing improvements in the integration of migrants into European societies.

The European Social Survey also demonstrates the differentiation of European countries by the level of treatment of immigrants in the three dimensions. There is also an ambiguity between the public opinion and the integration policies of European countries.

Key words: integration, migrant integration, Integration Policy Index, migration policy, ESS.

Література:

1. Bjerre L. et al. Conceptualizing and Measuring Immigration Policies: A Comparative Perspective. *International Migration Review*. 2015. No. 3(49). Pp. 555–600.
2. Callens M.-S. Integration policies and public opinion: in conflict or in harmony? Luxembourg, 2015.
3. Callens M.-S., Meuleman B. Do integration policies relate to economic and cultural threat perceptions? A comparative study in Europe. *International Journal of Comparative Sociology*. 2017. No. 5 (58). Pp. 367–391.
4. Fenwick C. The political economy of immigration and welfare state effort: evidence from Europe. *European Political Science Review*. 2019. No. 3(11). Pp. 357–375.
5. Givens T., Luedtke A. European Immigration Policies in Comparative Perspective: Issue Salience, Partisanship and Immigrant Rights. *Comparative European Politics*. 2005. No. 1 (3). Pp. 1–22.
6. Guarnizo L.E., Portes A., Haller W. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. 2003. No. 6(108).
7. Hagen-Zanker J. Why do people migrate? A review of the theoretical literature. 2008.
8. Heckmann F. Integration and integration policies: IMISCOE network feasibility study. Bamberg, 2005. 277 p.
9. Hinger S., Schweitzer R. Politics of (Dis)Integration. Cham: Springer International Publishing, 2019.
10. Jacobs D., Herman B. Chapter 5. The Nexus Between Immigrant Integration Policy And Public Opinion In The European Union Brill. Nijhoff, 2009.

11. Lockwood D. *Social Integration and System Integration* Boston: Houghton Mifflin, 1964.
12. Schneider J., Crul M. New insights into assimilation and integration theory: Introduction to the special issue. *Ethnic and Racial Studies*. 2010. No. 7(33). P. 1143–1148.
13. Schweitzer R. Integration against the state: Irregular migrants' agency between deportation and regularisation in the United Kingdom. *Politics*. 2017. No. 3(37). P. 317–331.
14. Варшавер Е.А., Рочева А.Л. Интеграция мигрантов: что это и какую роль в ее осуществлении может играть государство. *Журнал исследований социальной политики*. 2016. № 3 (14). С. 315–330.
15. Злобіна О., Шульга М., Бевзенко Л. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.
16. Малахов В. Интеграция мигрантов : Концепции и практики. Москва : Фонд «Либеральная Миссия», 2015. 272 с.
17. МОМ Представництво в Україні. Міжнародна термінологія у сфері міграції: україно-англійський тлумачний словник. Київ, 2015.
18. Рыбаковский Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. Москва : Наука, 2001. 114 с.
19. Эндрюшко А.А. Теоретические подходы к изучению адаптации мигрантов в принимающем обществе: зарубежный опыт. *Вестник Института социологии*. 2017. № 4 (8). С. 45–7.